

JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDA MAHKUMLARNI UMUMIY TA'LIM VA KASB-HUNARGA O'QITISHNI TAKOMILLASHTIRISH

Qo'shayev Hikmat Yarash o'g'li

*Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti Yuridika fakulteti "Yurisprudensiya"
yo'nalishi 3-kurs talabasi*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada jazoni ijro etish muassasalarida saqlanayotgan mahkumlarning ta'lim olish huquqlari, ayniqsa ularning umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi bilan qamrab olinishi masalalari atroflicha tahlil etilgan. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-ijroiya kodeksining 100-101-moddalari doirasida mahkumlarning ta'lim olish imkoniyatlari, ularni kasbga tayyorlash bo'yicha yaratilgan huquqiy, tashkiliy va amaliy sharoitlar yoritilgan. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar – AQSh, Rossiya, Germaniya, Norvegiya kabi davlatlar tajribasi asosida mahkumlar ta'lim olishi va kasb-hunar egallashi ularning qayta ijtimoiylashuvi, retsidiv jinoyatchilik darajasini pasaytirish, mehnat bozoriga muvaffaqiyatli integratsiyalashuvi uchun muhim omil sifatida asoslab berilgan. Muallif, amaldagi qonunchilik, davlat dasturlari va ijtimoiy rehabilitatsiya mexanizmlarini tahlil etgan holda, mazkur tizimni takomillashtirish yuzasidan aniq taklif va tavsiyalarni ilgari suradi.*

Kalit so'zlar: *mahkumlar, ta'lim olish huquqi, kasb-hunar ta'limi, o'rta maxsus ta'lim, umumiy o'rta ta'lim, jinoyat-ijroiya tizimi, jazoni ijro etish muassasalari, ijtimoiy moslashuv, rehabilitatsiya, mehnatga tayyorgarlik, inson huquqlari.*

KIRISH

Jinoyat sodir etgan shaxslarning jazoni o'tashi va ularning jamiyatga qaytarishda muhim ijtimoiy va huquqiy masalalardan biri hisoblanadi. Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarga ta'lim berish va kasb-hunarga yo'naltirish orqali ularning qonunga itoatkorlik madaniyatini shakllantirish, yangi jinoyatlarning oldini olish va ijtimoiy moslashuv jarayonini yengillashtirish mumkin. O'zbekiston Respublikasida ushbu yo'nalishda qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Shuningdek, xorijiy mamlakatlar tajribasi ham shuni ko'rsatmoqdaki, jazoni o'tayotgan shaxslarning ta'lim olishi va kasb-hunar o'rganishi ularning kelajakda jamiyatga to'laqonli qaytishi uchun muhim omildir.

O'zbekiston Respublikasida ushbu yo'nalishda qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, mahkumlarning huquqiy bilimlarini oshirish, ularni ijtimoiy hayotga tayyorlash va jamiyat oldidagi mas'uliyatlarini anglashlariga ko'maklashish maqsadida turli dasturlar joriy etilgan. Shu bilan birga, jazoni ijro etish muassasalarida maxsus ta'lim markazlari tashkil etilib, mahkumlarning nafaqat umumiy bilim darajasini oshirish, balki ularning psixologik barqarorligini mustahkamlashga ham katta e'tibor qaratilmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Har bir inson dunyoga kelar ekan, ta'lim olish, kasb-hunar egallash huquqiga ega bo'ladi. Shu qatori, mahkumlar ham ushbu huquqdan chetda qolmaydi. Chunki ular mahkum bo'lgani bilan, insonlik maqomi o'zgarmaydi. Fuqaro sifatida ularning bilim olishga bo'lgan intilishi e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Har bir inson qachondir yangidan hayot boshlash imkoniga ega. Mahkumlar uchun ta'lim va kasb-hunar o'rganish – kelajakda jamiyatga qaytish va qonuniy hayot kechirish sari tashlanadigan muhim qadamlardan biridir.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 51-moddasiga muvofiq "Fuqarolar davlat ta'lim tashkilotlarida tanlov asosida davlat hisobidan oliy ma'lumot olishga haqli. Oliy ta'lim tashkilotlari qonunga muvofiq akademik erkinlik, o'zini o'zi boshqarish, tadqiqotlar o'tkazish va o'qitish erkinligi huquqiga ega"dir deb ko'rsatilgan va ushbu norma Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasi talablariga to'la mos keladi. Ushbu norma barcha fuqarolar qatorida jazoni ijro etish muassasalarida jazoni o'tayotgan mahkumlarga ham taalluqlidir. Chunki ular mahkum maqomiga ega bo'lsa-da, O'zbekiston Respublikasi qonunchiligiga binoan fuqarolik maqomini saqlab qoladilar va ta'lim olish huquqidan cheklanishlari nazarda tutilmagan. Shu bois, O'zbekiston Respublikasida mahkumlarni ta'lim va kasb-hunar egallashga jalb etish masalasi dolzarb hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va Jinoyat-ijroiya kodeksi mahkumlarga umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limini olish imkoniyatini taqdim etadi. Mahkumlarning oliy ta'lim olishlari uchun ham qonunchilikda to'siqlar mavjud emas, bu esa ularning ta'lim olish huquqi konstitutsiyaviy jihatdan himoyalanganini ko'rsatadi. Ta'lim olish huquqi mahkumlarni nafaqat bilim bilan ta'minlaydi, balki ularning ijtimoiy moslashuv jarayonida asosiy vositaga aylanib, kelajakda jinoyatchilikning oldini olishga ham xizmat qiladi.

Jinoyat-ijroiya kodeksining 7-moddasi 2-qismida belgilangan normaga muvofiq "Mahkumni axloqan tuzatishning asosiy vositalariga jazoni ijro etish va o'tashning belgilangan tartibi (rejimi), ijtimoiy-foydali mehnat, tarbiyaviy ish, umumiy va hunar ta'limi, kasb tayyorgarligi va jamoat ta'siri kiradi". Ushbu normaga asosan jazoni ijro etish koloniyalarida ta'lim va kasb-hunar o'rgatish dasturlari qayta jinoyat sodir etishini kamaytirish, qayta ijtimoiylashuv jarayonini tezlashtirish va kelgusida ular uchun yangi imkoniyatlar yaratishdek muhim vazifalarni bajaradi. Chunki bilim va hunar insonni o'zgartiradi, uning qadrini oshiradi va yangi hayotga tayyorlaydi.

Shu sababli, mahkumlarni kasb-hunar egallashga jalb etish, ularning ta'lim olishiga imkon yaratish nafaqat ularning o'z hayoti, balki jamiyat xavfsizligi va taraqqiyoti uchun ham muhim ahamiyatga ega. Axir, ta'lim va kasb-hunar insonni jinoyatdan uzoqlashtirib, halol mehnat orqali hayotini yaxshilashga undaydi.

Jinoyat ijroiya kodeksining 100-101-moddalarida mahkumlarning ta'lim olishlari haqida alohida to'xtalib o'tilgan ya'ni:

100-modda. Mahkumlarning umumiy o'rta ta'limi

Jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarning umumiy o'rta ta'limi tashkil etiladi. Muassasa ma'muriyati mahkumlarga ular ta'lim olishi va mustaqil ta'lim olishi uchun qonunchilikda belgilangan tartibda sharoitlar yaratadi hamda zarur ko'mak ko'rsatadi.

Yoshi o'ttizdan oshgan mahkumlar, I va II guruh nogironligi bo'lgan shaxslar xohishlariga ko'ra ta'lim olishga jalb etiladilar.

Mahkumlarning oliy va o'rta maxsus o'quv yurtlarida ta'lim olishiga yo'l qo'yilmaydi, manzil-koloniyalardagi mahkumlar bundan mustasno bo'lib, ular o'quv yurtlarining sirtqi bo'limlarida ta'lim olishlari mumkin.

O'quv yurtlarida ta'lim olayotgan mahkumlar imtihonlarni topshirish uchun qonunchilikka muvofiq ishdan ozod qilinadi.

Mahkumlarning umumiy o'rta ta'limini tashkil etish qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Bu moddada jazoni ijro etish muassasalarida jazoni o'tayotgan mahkumlarning o'rta ta'lim olish huquqlari va sharoitlari haqida so'z boradi. Bu degani, mahkumlar (ya'ni jazoni o'tayotgan shaxslar) o'rta maktab darajasidagi ta'lim olish imkoniga ega bo'ladilar. Buning uchun jazoni ijro etish muassasalarida maxsus darslar, sinflar, o'qituvchilar va boshqa zaruriy sharoitlar yaratiladi. jazoni ijro etish muassasa rahbariyati (ma'muriyati) mahkumlarning ta'lim olishini qo'llab-quvvatlashi shart. Bu qo'llab-quvvatlash dars o'tiladigan joy, darsliklar, o'qituvchilar va o'quv qurollarini taqdim etish orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, agar mahkum mustaqil tarzda (ya'ni o'z-o'zidan) o'qishni xohlasa, bunga ham sharoit yaratilishi kerak. 30 yoshdan oshgan mahkumlar va jismoniy imkoniyati cheklangan (nogiron) I va II guruhdagi shaxslar majburiy emas, **faqat o'z xohishlariga ko'ra** o'qishga jalb qilinadilar. Ya'ni ular o'qishni istasa, qatnashadi; istamasa, majburlanmaydi. Yopiq turdagi koloniyalarda jazoni o'tayotgan mahkumlar universitet yoki kollejlarda o'qish imkoniyatiga ega emas.

Ammo manzil-koloniya (bu ancha yengillashtirilgan jazoni o'tash shakli) bo'lgan mahkumlar **sirtqi (masofaviy) ta'lim** orqali o'qishlari mumkin. O'qiyotgan mahkumlar imtihon vaqtida vaqtincha ishlaridan ozod etiladi. Bu ularga tinch va samarali tayyorlanish hamda imtihon topshirishga imkon beradi. Ta'lim jarayoni qonun va hukumat tomonidan belgilangan tartiblarga muvofiq amalga oshiriladi. Ya'ni qanday dastur, kim o'qitadi, qanday baholash bo'ladi — bularning barchasi rasmiy tartibga solinadi. **101-modda. Mahkumlarning o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi va kasb tayyorgarligi**

Jazoni ijro etish muassasalarida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi beriladi va (yoki) mahkumlar ishlab chiqarishda kasbga o'rgatiladi.

Mahkumlarga o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi berish va ularni kasbga o'rgatish qonunchilikda belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

Bu moddada mahkumlarga **kollej yoki texnikum darajasidagi ta'lim** (ya'ni o'rta maxsus ta'lim) olish imkoniyati yaratiladi. Bundan tashqari, **kasb-hunar ta'limi** (masalan: duradgorlik, tikuvchilik, elektrchilar, santexnik, payvandchi va h.k.) bo'yicha o'qitiladi. Bu ularning jazoni o'tab bo'lgach, jamiyatga qaytib kelganida ishlash imkoniyatini oshiradi. Jazoni ijro etish musassalarida mavjud bo'lgan ishlab chiqarish sexlarida (masalan: tikuvchilik, yog'ochsozlik, metallga ishlov berish va h.k.) mahkumlar amaliy ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Bu bevosita ishlab chiqarish jarayonida ishtirok etib, **ishlab chiqarish tajribasi orqali kasb egallash** imkonini beradi. Ya'ni bu faqat shunchaki tashkiliy ish emas, balki davlat tomonidan nazorat qilinadigan va yo'naltiriladigan rasmiy tizimdir. Ushbu modda mahkumlarning nafaqat ta'lim olish, balki foydali kasb egallab, kelajakda halol mehnat orqali jamiyatga qaytish imkoniyatini yaratadi. Bu ijtimoiy moslashuvning muhim qismi hisoblanadi.

Yangi O'zbekistonda jazoni ijro etish musassalarida mahkumlarga qulaylik yaratish va ularning bilim salohiyatini oshirish hamda jazosini yengillashtirish maqsadida yangi qonun loyihasini ishlab chiqish yo'lga qo'yilmoqda ya'ni mahkumlarni kitob o'qishga jalb qilish orqali ularni axloqan tuzatish bo'yicha Jinoyat-ijroiya kodeksiga yangi 74/1-modda kiritilmoqda. Unga ko'ra, faqat jazo muddatini to'liq o'tashi lozim bo'lgan mahkumlarga nisbatan tasdiqlangan ro'yxat bo'yicha 1 ta kitob o'qigan va belgilangan tartibda imtihon topshirgan taqdirda jazosini 3 kunga qisqartirish, biroq bir yilda ko'pi bilan o'ttiz kungacha qisqartirilishi nazarda tutilmoqda. Bu kiritilayotgan yangi norma mahkumlarning jazo muddatini kamaytirish bilan birga ularni ma'naviy jihatdan yuksaltirishga xizmat qiladi.

O'zbekistonda mahkumlarni ta'lim bilan qamrab olish va kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha davlat miqyosida qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Ushbu chora-tadbirlar mahkumlarning nafaqat ta'lim olishga, balki jamiyatga ijtimoiy moslashuviga ham yordam berishga qaratilgan.

Xususan:

➤ 2019-yilda Prezidentning "Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslarning mehnat bilan bandligini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori qabul qilindi. Ushbu qaror asosida mahkumlarning ta'lim olishi va kasbhunar egallashi bo'yicha yangi tashabbuslar ilgari surildi.

➤ 2019-yil 16-aprelda Vazirlar Mahkamasi tomonidan "Ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar uchun umumiy ta'lim va kasb-hunarga o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qaror e'lon qilindi. Ushbu qaror doirasida jazoni ijro etish muassasalarida zamonaviy kasb-hunar ta'limi tizimi shakllantirildi.

➤ Toshkent viloyati IIB Probatsiya va jazolarni ijro etish bo'limi Tarbiya koloniyasida umumiy o'rta ta'lim maktabining filiali tashkil etildi. Bu mahkumlarning rasmiy ta'lim olish huquqini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

➤ Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tasarrufidagi 4 ta kasb-hunar ta'limi muassasasi Bandlik va mehnat munosabatlari vazirligiga o'tkazilib, kasb-hunarga o'rgatish markazlariga aylantirildi. Ushbu markazlar mahkumlarga mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarni egallash imkonini berib, ularga keyinchalik ish topishda yordam beradi.

➤ "Usta-shogird" tizimi asosida mahkumlarni kasb-hunarga yo'naltirish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirib kelinmoqda. Ushbu tizim orqali mahkumlar o'ziga qiziq kasblarni tanlash va o'z mutaxassisligini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishmoqda.

➤ Mahkumlarning umumiy o'rta ta'lim olishi uchun 6 ta jazoni ijro etish muassasasida umumta'lim muassasalari faoliyati yo'lga qo'yildi. Bu muassasalarda mahkumlar o'zlarining boshlang'ich va o'rta ta'lim darajasini oshirish imkoniyatiga ega bo'lib, ularga davlat ta'lim standartlariga mos holda o'qitish tizimi joriy etilgan. Bundan tashqari, darslar zamonaviy pedagogik texnologiyalar va interaktiv usullar yordamida o'tkazilib, mahkumlarning ta'lim jarayoniga bo'lgan qiziqishini oshirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

➤ 4 ta jazoni ijro etish muassasasida kasb-hunarga o'qitish markazlari ish boshladi. Ushbu markazlar mahkumlarga zamonaviy mehnat bozorida talab yuqori bo'lgan kasblarni o'rgatish bilan birga, amaliy mashg'ulotlar orqali ularning kasbiy ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Xususan, qurilish, hunarmandchilik, tikuvchilik, nonvoychilik, duradgorlik kabi sohalar bo'yicha maxsus o'quv dasturlari ishlab chiqilgan va tatbiq etilmoqda. Ushbu markazlar orqali o'qishni muvaffaqiyatli tamomlagan mahkumlarga davlat tomonidan tasdiqlangan diplom va sertifikatlar berilishi rejalashtirilgan bo'lib, bu ularning jazoni o'tab bo'lgach mehnat bozorida o'z o'rnini topishga yordam beradi.

➤ Mahkumlarning ta'lim jarayonida faolligini oshirish va ularga o'qishning foydali jihatlarini tushuntirish maqsadida reabilitatsiya dasturlari, psixologik treninglar va motivatsion seminarlar o'tkazilmoqda. Ushbu tashabbuslar mahkumlarning kelajkdagi hayotini yaxshilash va ularni jinoyatdan yiroq yurishga undashga xizmat qilmoqda.

XORIJIY TAJRIBA

Dunyo tajribasi shuni ko'rsatadiki, jazoni ijro etish muassasalarida ta'lim olish va kasb-hunarga yo'naltirish retsidiv jinoyatlar darajasini sezilarli darajada kamaytiradi. Masalan:

Amerika Qo'shma Shtatlarida (AQSh) jazoni ijro etish muassasalarida mahkumlarga ta'lim va kasb-hunar o'rgatish dasturlari keng ko'lamda amalga oshiriladi. Ushbu dasturlar mahkumlarning qayta ijtimoiylashuviga yordam berish va retsidiv jinoyatlarni darajasini kamaytirishga qaratilgan. AQSh Federal qamoqxona byurosi (Federal Bureau of Prisons - BOP) tomonidan boshqariladigan muassasalarda mahkumlar uchun turli ta'lim dasturlari taqdim etiladi. Bu dasturlar quyidagilarni o'z

ichiga oladi. Shuningdek, umumiy ta'lim, oliy ta'lim, ingliz tili kurslari kabi ta'lim dasturlari asosida ta'lim oladilar. Mahkumlar ta'lim bilan bir qatorda Kasbiy o'quv dasturlari va Federal qamoqxona sanoati (UNICOR) kabi bir qator kasb-hunarga o'qitish dasturlari mavjud. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qamoqxona ta'lim dasturlarida ishtirok etgan mahkumlar orasida retsidivizm darajasi sezilarli darajada past bo'ladi. Ta'lim va kasb-hunar o'rgatish dasturlari mahkumlarning ozodlikka chiqqandan keyin ish topish imkoniyatlarini oshiradi va jamiyatga muvaffaqiyatli integratsiyalashuviga yordam beradi.

Rossiya qamoqxonalarda mahkumlarning ta'lim olishi va kasb-hunar egallashi uchun turli dasturlar mavjud. Bu dasturlar mahkumlarning ijtimoiy rehabilitatsiyasini ta'minlash va jamiyatga qaytishlarini osonlashtirish maqsadida amalga oshiriladi. Qamoqxonalarda umumiy o'rta ta'lim olish imkoniyatlari yaratilgan. Mahkumlar maktab dasturlari bo'yicha o'qishlari va davlat namunasidagi attestatlar olishlari mumkin. Bu ularga keyinchalik kasb-hunar yoki oliy ta'lim olish imkonini beradi. Mahkumlarga turli kasb-hunarlarni o'rgatish uchun maxsus kurslar tashkil etiladi. Bu kurslar doirasida ular duradgorlik, tikuvchilik, oshpazlik, payvandlash kabi amaliy ko'nikmalarni egallashlari mumkin. Ba'zi qamoqxonalarda mahkumlarning ta'lim va kasb-hunar o'rganishlari uchun mahalliy ta'lim muassasalari va nodavlat tashkilotlar bilan hamkorlik qilinadi. Ba'zi qamoqxonalarda mahkumlarning ta'lim va kasb-hunar o'rganishlari uchun masofaviy ta'lim tizimlari joriy etilgan. Masofadan ta'lim olish uchun alohida maxsus kompyuter sinflari va boshqa shartsharoitlar tashkil etilgan. Bu orqali ta'lim sifati oshiriladi va mahkumlarning ijtimoiy moslashuvi yaxshilanadi.

Germaniyada mahkumlar uchun maktab, gimnaziya va universitet ta'limni tugatish imkoniyati mavjud. Jumladan, Germaniyaning Freyburg jazoni ijro etish muassasasida mahkumlar maktabni, gimnaziyani hamda universitetda tahsilni nihoyasiga yetkazishlari mumkin. Ushbu muassasasidagi mahkumlar

Germaniyaning «Hagen» universitetda masofaviy hamda sirtqi ta'lim oladilar. E'tiborlisi, jazo o'tayotgan shaxslar muassasadagi barcha ishlardan ozod qilinib, hatto oyiga 120 yevro miqdorda stipendiya olish imkoniyatiga ega.

Norvegiyada 1851-yilda rehabilitatsiya shakli sifatida ta'limga qaratilgan birinchi jazoni ijro etish muassasasi ochilgan. 2007-yilda Norvegiyadagi har bir jazoni ijro etish muassasasida mahkumlarga ta'lim berish uchun maktablar faoliyati yo'lga qo'yildi.

Xorijiy davlatlarning ayrim jazoni ijro etish muassasalarida ba'zi ta'lim turlari to'lov asosida tashkil etilgan. Masalan, **Daniyada** boshlang'ich va o'rta maktablarda ta'lim bepul, o'rta-maxsus va oliy ta'lim darslari to'lov asosida tashkil etiladi. **Buyuk Britaniya** va **Avstraliyada** mahkumlar keng jamoatchilikka taqdim etiladigan hukumat kreditlaridan foydalanishlari mumkin. Buyuk Britaniyadagi **Education Trust** kabi xayriya guruhlari masofaviy o'qishni moliyalashtirishga qodir bo'lmagan mahkumlarga grantlar ajratadi.

Ma'lumotlarga ko'ra, 2014-yilda **Angliya va Uelsda** o'tkazilgan tadqiqotlarga asosan 6000 nafardan ko'p mahkumlarni o'rganish natijasida ta'lim kurslarida o'qiganlarning qayta jinoyat sodir qilish ehtimoli 7 foizga kamaygani aniqlangan.

TAHLIL VA TAVSIYALAR

Xorijiy mamlakatlar tajribasi shuni ko'rsatadiki, mahkumlarning ta'lim olishi va kasb-hunar o'rganishi ularning kelajakdagi hayotini o'zgartirishda muhim rol o'ynaydi. Ushbu yo'nalishlarda quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- **Mahkumlar uchun masofaviy oliy ta'lim tizimini rivojlantirish** – jazoni ijro etish muassasalarida maxsus texnik vositalar va kompyuter sinflari orqali turli universitetlarda ta'lim olish imkoniyati yaratilishi lozim. Oliy ta'lim muassasalari bilan hamkorlik yo'lga qo'yilib, mahkumlarning ta'lim jarayoniga uzluksiz qo'shilishi ta'minlanishi kerak.

- **Ozodlikdan mahrum qilingan shaxslarning oliy ta'limdan chetlashtirilishini bekor qilish** – jazoni ijro etish muassasalarida ta'limni davom ettirish imkoniyatini yaratish uchun qonunchilikka tegishli o'zgartirishlar kiritilishi lozim. Masofaviy ta'lim shakllarini rivojlantirish orqali mahkumlarga oliy ma'lumot olishga yo'l ochiladi.

- **Kasb-hunar ta'limini olgan mahkumlarga yo'nalishi bo'yicha davlat tomonidan tan olinadigan diplom berish tizimini joriy qilish** – davlat tomonidan tasdiqlangan ta'lim hujjatlari berilishi mahkumlarning kelajakdagi mehnat bozorida o'z o'rnini topishiga yordam beradi. Bu orqali ularning ijtimoiy hayotga moslashuv jarayoni yengillashadi.

- **Mahkumlar uchun ijtimoiy moslashuv dasturlarini kengaytirish** – reabilitatsiya markazlari orqali mahkumlarning psixologik va kasbiy moslashuviga ko'mak berish lozim. Bu dasturlar ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish, mehnatga bo'lgan motivatsiyani oshirish va jamiyatga qayta integratsiya jarayonini yengillashtirishga xizmat qiladi.

- **Probatsiya xizmati orqali mahkumlarni nazorat qilish va ularga ijtimoiy yordam ko'rsatish** – mahkumlarni ozodlikka chiqqandan keyin ham jamiyatga moslashuvini nazorat qilish tizimi kuchaytirilishi lozim. Bu orqali ularning qonunga itoatkorligi mustahkamlanadi va qayta jinoyat sodir etish ehtimoli kamayadi.

Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilib aytganda, mahkumlarning ta'lim olishi nafaqat ularning huquqiy hujjatlarda kafolatlangan konstitutsiyaviy huquqlaridan biri, balki jamiyatni ijtimoiy tiklash, jinoyatchilikni kamaytirish va xavfsizlikni mustahkamlash yo'lidagi eng muhim strategik vositalardan biridir. Bu yo'nalishda davlat siyosatini yanada mukammallashtirish, xorijiy ilg'or tajribalarni tahlil asosida milliy tizimga tatbiq etish va qonunchilikda zamon talablari asosidagi islohotlarni davom ettirish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Ta'lim va kasbga tayyorlash faqatgina ma'lumot berish yoki ish ko'nikmasi shakllantirish bilan cheklanmaydi. Bu — mahkumning ongini, dunyoqarashini, hayotga

bo'lgan qarashlarini o'zgartirish, ya'ni insonni qayta tarbiyalash vositasidir. Shuning uchun ham bu jarayonni samarali tashkil etish ijtimoiy, pedagogik, huquqiy, psixologik va iqtisodiy yondashuvlarni o'zaro uyg'unlashtirishni talab qiladi. Bu esa retsidiv jinoyatlar, ya'ni qayta jinoyat sodir etish xavfini kamaytiradi. Aynan shu jihatdan xorijiy mamlakatlar tajribasi — xususan AQSh, Rossiya,

Germaniya va Norvegiya misolida ta'lim dasturlari orqali retsidiv jinoyatlarning keskin kamaygani — ilmiy-amaliy asoslangan yondashuv ekanini tasdiqlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. - T.: O'zbekiston, 2023.
<https://lex.uz/docs/6445145>.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. - T.: Adolat, 2024.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat-ijroiya kodeksi. - T.: Adolat, 2022.
4. Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 217 A (III) ko'rsatmasi orqali qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" 1948 yil.
5. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi qonun Toshkent sh., 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
6. Salayev N.S. Penitensiar tizimning profilaktik funksiyasi samaradorligini oshirish. Monografiya. Mas'ul muharrir: y.f.d, prof. Q.R.Abdurasulova. - Toshkent: TDYU, 2017.
7. Jinoyat-ijroiya huquqi. Darslik. Mualliflar jamoasi. Mas'ul muharrir-y.f.d., prof. RA Zufarov. - T.: TDYU, 2019.
8. Niyozova S.S. Ilojiyev N.K. Mahkumlarning huquqiy holati. O'quv-uslubiy qo'llanma. / Mas'ul muharrir: y.f.n., dotsent B. Xldoyatov. - T.: TDVU nashrtyotL 2019.
9. S.S.Niyozova, Sh.D.Xaydarov Jinoyat-ijroiya huquqi modul tushunchasi, predmeti va prinsiplari. O'quv qo'llanma. Mas'ul muharrir: B.B. Xidoyatov - 1': TDYU nashriyoti 2020.
10. New Europe, Old Jails: The European Integration of the Romanian Penitentiary Culture and Civilization. by Bruno Stefan (Author). CreateSpace Independent Publishing Platform 2009.
11. Reinventing Punishment: A Comparative History of Criminology and Penology in the 19th and 20th Century1st Edition. by Michele Pifferi (Author). Oxford University Press. 2016.
12. <http://www.lex.uz>
13. <http://www.insonhuquqlari.uz>
14. <http://www.bop.gov>
15. <http://www.unicor.gov>
16. <https://fsin.gov.ru>

«ILM-FAN FIDOYISI»

ILMIY-AMALIY KO'RIK TANLOVI

